MURAT ALANOĞLU

ERKEN MODERN DÖNEM OSMANLI TAŞRASINDA
FARKLILIKLARIN YÖNETİMİ

PALU HÜKÛMETİ

1515-1850

MURAT ALANOĞLU Elazığ Palu doğumlu. Lisans ve yüksek lisans öğrenimini Erzurum Atatürk Üniversitesinde 2003-2010 yıllarında tamamladı. Doktorasını aynı zamanda Araştırma Görevlisi olarak görev yaptığı İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünde 2017 yılında Prof. Dr. Feridun Emecen danışmanlığında *Osmanlı İdârî Sistemi İçerisinde Palu Hükûmeti* tezi ile bitirdi. Bir yıllık (2013-2014) doktora çalışmalarını İngiltere'de Birmingham Üniversitesinde Prof. Dr. Rhoads Murphey ile devam ettirdi. Osmanlı taşra teşkilatı, biyografi, toplumsal hayat, Osmanlı'da kimlikler, şehir tarihi, Doğu Anadolu'nun idari-sosyal yapısı, Osmanlı-İran ilişkileri ve Osmanlı şehirleri ağırlıklı çalışma alanıdır. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* için "Zazalar" maddesini kaleme aldı. *Muş Tarihi* kitabının editörleri arasındadır. Diyarbekir, Bitlis, Harput, Palu, Pülümür, Varto, Muş ve Malazgirt ile ilgili yayımlanmış çok sayıda makale, kitap bölümü ve bildirisi bulunmaktadır. Hâlen Muş Alparslan Üniversitesi Tarih Bölümünde öğretim üyesidir.

Pınar Yayınları
Bereketzade Mah. Okçu Musa Cad. No: 11/3
Beyoğlu-İstanbul
Tel: 0212 293 90 41
www.pinaryayinlari.com bilgi@pinaryayinlari.com
Yayınevi Sertifika No: 45508

Erken Modern Dönem Osmanlı Taşrasında Farklılıkların Yönetimi
Palu Hükûmeti 1515-1850
Murat Alanoğlu

copyright 2025 © pınar yayınları

Pınar Yayınları ◆ 626
Tarih ◆ 20
ISBN 978-975-352-998-3

Birinci Baskı Aralık 2025

EDİTÖR Güngör Göçer
KAPAK Ömer Faruk Yıldız
SAYFA DÜZENİ Tekin Öztürk

BASKI ACK Ajans
Mahmutbey Mah. Taşocağı Yolu Cad.
Ağaoğlu 212 Myoffice No: 344
Bağcılar/İstanbul
Sertifika No: 53569

MURAT ALANOĞLU

ERKEN MODERN DÖNEM OSMANLI TAŞRASINDA FARKLILIKLARIN YÖNETİMİ

PALU HÜKÛMETİ 1515-1850

45.YIL

Anneme ve Babama...

Kuruluşundan bugüne kadar şehrine güzellikler katan
tüm Palululara...

İçindekiler

ÖNSÖZ 11
GİRİŞ 17

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI'DA EYALET İDARESİ VE DİYARBEKİR EYALETİ'NDE FARKLILIKLARIN YÖNETİMİ 47
Osmanlı Taşra Teşkilatı ve Eyalet Yönetimi 47
Palu'nun Bulunduğu Bölgenin Osmanlı İdaresine Geçmesi 56
Çaldıran Savaşı ve Sonrası: İdris-i Bidlîsî'nin Faaliyetleri 59
Diyarbekir Eyaleti'nin Kuruluşu 65
Diyarbekir Eyaleti'nin Teşkilatlanması ve Sancak Tevcihâtı 69
Taşra Yönetim Biçimi Olarak Yurtluk-Ocaklık ve Hükûmet Sistemi 87
Yurtluk-Ocaklık ve Hükûmet Sancaklar 88
Yurtluk-Ocaklık ve Hükûmet Sancaklarda Merkezi Otorite .. 97

İKİNCİ BÖLÜM
PALU HÜKÛMETİ'NİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ 105
Cemşid Bey'in Yurdu ve Hükûmet Merkezi: Tarihî Coğrafyada Palu 105
Palu Adı 105
Palu Coğrafyası 108
Osmanlı Öncesinde Palu 109
Osmanlı Döneminde Palu'nun Fiziki ve Demografik Yapısı. 121
Mirdasî Aşireti ve Palu Hükûmeti'nin Kuruluşu 136
Palu Hükûmeti'nin Kurucusu Cemşid Bey ve Ocağı 140
Cemşid Bey'den Sonrası 150
Osmanlı Seferlerinde Palu Hâkimleri 161

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KRİZ VE DEĞİŞİM ÇAĞINDA PALU HÜKÛMETİ VE HÂKİMLERİ 167
17. Yüzyılda Palu Hâkimleri 168
Beylerbeyleri ile Yurtluk-Ocaklık ve Hükûmet Sancakların İdari ve İktisadi Çatışması 183
Palu Hâkimlerinin İktisadi Krizi: Borç İlişkileri ve Şikâyetler .. 186
Palu Halkının Osmanlı Divanında Duyulan Sesi: Arz-ı Şikâyetler 192
Palu Hükûmeti'nde Sosyal ve İktisadi Yapı 198
Palu Hükûmeti'nde Görevliler 203
Vergiler 213
Palu Hâkimleri ve Tımar Sistemi 229
Palu Hükûmeti'nde Vakıflar 231
Palu Hükûmeti'nde İbadet ve Dinî Eğitim Kurumları 241

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
PALU HÜKÛMETİ'NİN MADEN-İ HÜMAYUN EMANETİ'NE BAĞLANMASI 243
Maden-i Hümayun Emaneti 243
Yurtluk-Ocaklık Sisteminden İlk Sapma: Maden Hizmetine Bağlanan Hâkimlik 243
Maden Hizmetiyle Gelen Yeni Görevler 247
Kömür Tedariki 247
Nehir Kelekleri İçin Tulum Tedariki 250
Maden Hizmetini Aksatan "Eşkıya Saldırılarını" Engelleme 252
Maden Hizmeti Karşılığında Bazı Vergiler ile Seferlerden Muafiyet 254
Keban-Ergani Maden Eminliği'nin Kuruluşu ve Yurtluk-Ocaklık Bürokrasisinde Değişim 257
18. Yüzyılda Palu Hâkimleri ve Atamalarına Ait Kayıtlar 268
18. Yüzyılda Palu'da Şikâyetler, Aşiret ve Eşkıyalık 276
Tanzimat Öncesinde Palu'da Arazi Tasarrufu ve Tapu 285

BEŞİNCİ BÖLÜM
TANZİMAT VE PALU HÜKÛMETİ'NİN SONU 289
19. Yüzyılın İlk Yarısında Palu İdaresi ve İdarecileri 289
Modern Devlete Doğru 293
Tanzimat ve Uygulanması 294
Palu'yu "Daire-i Tanzimat'a" Almak:
Palu Yurtluk-Ocaklığı'nın Sonlandırılması 298

SONUÇ 313
KAYNAKÇA 325
EKLER 347
DİZİN 367

KISALTMALAR

A. AMD.	: Bab-ı Asafi Amedi Kalemi
A. DFE. RZ. d.	: Tımar Ruznamçe Defterleri
A. DVNS. AHK. DB. d.	: Diyarbakır Ahkam Defterleri
A. DVNS. HADR. d.	: Hadariye Defterleri
A. DVNS. NŞT. d.	: Bab-ı Asafi Nişan ve Tahvil Kalemi Defteri
A.DVN.	: Sadaret Divân (Beylikçi) Kalemi Belgeleri
A.DVNS. MHM. d.	: Bab-ı Asafi Mühimme Defterleri
A.DVN. ŞKT.	: Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Şikâyet Kalemi
A.MKT. MVL.	: Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler
A.MKT.	: Sadaret Mektubî Kalemi Belgeleri
A.RSK. d.	: Bâb-ı Âsafî Ruus Kalemi Defterleri
AE.	: Ali Emiri Tasnifi
AE. SABH. I.	: Ali Emiri, I. Abdülhamid
AE. SAMD. III.	: Ali Emiri, III. Ahmed
AE. SOSM. III.	: Ali Emiri, III. Osman
AE. SMRD. IV.	: Ali Emiri, IV. Murad
AE. SMST.	: Ali Emiri, I. Mustafa
AE. SMST. II.	: Ali Emiri, II. Mustafa
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
BEO.	: Bâbıâlî Evrak Odası Evrakı
C. ADL.	: Cevdet Tasnifi, Adliye
C. ML.	: Cevdet Tasnifi, Maliye
C.DH.	: Cevdet Tasnifi, Dâhiliye
DH. MKT.	: Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
hk.	: Hüküm
İ.DH.	: İrâde Dâhiliye
İ.MSM.	: İrâde Mesâil-i Mühimme
İ.MVL.	: İrâde Meclis-i Vâlâ
İ.ŞD.	: İrâde Şûra-yı Devlet
İA	: İslam Ansiklopedisi (MEB)
İE. AS.	: İbnü'l-Emin Tasnifi, Askeri
İE. SM.	: İbnü'l-Emin Tasnifi, Saray
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
KK.	: Kamil Kepeci Tasnifi
KKA. TT.	: Kuyud-ı Kâdime Arşivi Tapu Tahrir Defteri
MAD.	: Maliyeden Müdevver Defterler
ML. VRD.	: Maliye Nezareti Vâridat Muhasebesi Defterleri
MVL.	: Meclis-i Vâlâ Evrakı
MZD	: Mühimme Zeyli Defteri
NFS. d.	: Nüfus Defterleri
OA	: Osmanlı Arşivi
TD	: Tapu Tahrir Defteri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TSMA. d.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri
TSMA. e.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Belgeleri
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
vr.	: Varak

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu, üç kıtaya yayılan geniş sınırlarıyla farklı etnik grupları, dilleri ve dinleri bir arada uzun süre yaşatma becerisi göstererek dünya tarihinde iz bırakmış birkaç siyasal organizasyondan biridir. İmparatorluklar ve özelde Osmanlı İmparatorluğu yönetimine dair neşriyatta, Osmanlıların idari becerileri ve bunun uygulamadaki esnekliği imparatorluğun uzun ömürlülüğündeki temel etmenlerin başında gösterilmektedir. Uzak coğrafyaları hâkimiyet altına almak, imparatorluğun farklı yönetim tarzları geliştirmesini ve kendini yeni karşılaştığı durumlara adapte edebilmesini gerektiriyordu. Nitekim Osmanlı pragmatizmi, esnekliği ve müzakere kabiliyeti ile fetih yöntem ve stratejileri bu anlamda öne çıkan özelliklerdir. Öyle ki Batı Anadolu'da kurulan küçük bir uç beyliğinden Avrupa ortalarına, Kırım'a, Kafkasya'ya, İran içlerine, Arabistan çöllerine ve Afrika'nın kuzeybatı köşesine kadar uzanmak, sistematik bir fetih ve idari organizasyon kabiliyetinin sonuçlarıydı. Bunun açık şekilde görülebildiği bölgelerden biri de Palu Hükûmeti'nin yer aldığı Diyarbekir Eyaleti'ydi. Zira merkezden uzak bir coğrafyadaki Diyarbekir bölgesinde sosyal ve siyasal kültürü farklı birkaç etnik grubu ve dili yönetim altına almak gerekiyordu. Diyarbekir çevresinde Osmanlı öncesinde varlığını sürdürerek burada dağınık şekilde yerleşmiş Kürt beyleri ve aşiretleri Osmanlı idaresine dâhil edildi. Erken modern imparatorluğun gereği olarak Osmanlılar, yerel unsurları geleneksel yapılarını bozmadan imparatorluğun bünyesine al-

mayı çalıştı. Yerel elitler diye tabir edilen aşiret liderlerine veya beylere, Diyarbekir Eyaleti altında yurtluk-ocaklık ve hükûmet şeklinde bir idari statü tanındı. Bu çalışmada, klasik Osmanlı idari düzeninin temelini oluşturan tımar sisteminin dışındaki idari birimlerden birini ifade eden ve farklılık şeklinde tanımlanan hükûmet sancaklar, Palu Hükûmeti'ndeki uygulamalarla ele alınmaktadır.

Esasen elinizdeki kitap, 2011-2017 yıllarında İstanbul Üniversitesinde hazırlanan doktora tezinin[1] gözden geçirilmiş ve kısmen değiştirilmiş hâlinden ibarettir. Palu Hükûmeti'ni inceleyen çalışma, giriş ve beş bölümden müteşekkildir. Girişte teorik ve kavramsal çerçeve, zaman, mekân ve muhtevaya değinildikten sonra problem görülen meseleler vurgulanmıştır. Daha sonra incelemenin yöntem, içerik ve temel kaynaklarına yer verilmiştir.

Birinci bölümün ilk başlığında evrensel bir imparatorluk olarak Osmanlı yönetim sitemine değinilmiş, taşra teşkilatı ve eyalet düzeninin nasıl organize edildiği açıklanarak bir sonraki başlıkta ele alınan Palu Hükûmeti'nin de yer aldığı Diyarbekir Eyaleti'ne zemin hazırlanmıştır. İkinci başlıkta ise Çaldıran Savaşı sonrası gelişmeler, İdris-i Bidlisî'nin bölgedeki faaliyetleri ile Diyarbekir'in fethi ve burada beşinci eyalet olarak taşra idaresinin teşkili üzerinde durulmuştur. Kuruluşuna kısaca değinildikten sonra buradaki sancak türleri, sayıları ve sancak idarecilerine değinilerek değişimler, nitelik ve nicelik bakımından yorumlanmıştır. Birinci bölümün ikinci başlığında ise yurtluk-ocaklık ve hükûmet sistemi taşra yönetim biçimi yönünden ele alınmıştır. Bu sistemin ortaya çıkışı ve sistemin yeredeki uygulamalarına değinilmiştir. Böylece yurtluk-ocaklık ve hükûmet sancakların kendine has hususiyetleri belirtilmiştir.

İkinci bölümde, konuyu detaylı şekilde incelemek üzere örnek seçilen Palu hükûmet sancağının kuruluşu ve gelişimi sürecine yer verilmiştir. İdari yapıya geçmeden, öncelikle Palu adı ve coğrafyası ile Palu'nun Osmanlı öncesi siyasi yapısı ta-

1 Murat Alanoğlu, *Osmanlı İdârî Sistemi İçerisinde Palu Hükûmeti,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2017.

rihî perspektiften yansıtılmıştır. Daha sonra Osmanlı hâkimiyetine geçmesinin ardından şehrin imarıyla Palu'nun fiziksel ve demografik yapısında meydana gelen gelişmeler incelenmiştir. Böylelikle Palu Hükûmeti'nin üzerine kurulduğu siyasal ve sosyal yapı belirtilmiştir. Bir sonraki başlıkta Palu beylerinin ait olduğu Mirdasî Aşireti ve Cemşid Bey'in soyuna değinilerek Palu Hükûmeti'ni ortaya çıkaran gelişmeler aktarılmıştır. Kurucu lider olarak 16. yüzyıla yayılan altmış yıllık uzun idaresi ile Cemşid Bey, Palu'da adını taşıyacak bir hanedan oluşturdu. Kendisinden sonra kaynaklarda "Cemşid Bey Evladı" şeklinde geçen bir ocak bıraktı.

Üçüncü bölümde, "kriz ve değişim" başlığıyla 17. asırda Palu Hükûmeti'nin siyasal, sosyal ve iktisadi gelişmelerine temas edilmiştir. Bunların yanı sıra Palu Hükûmeti'nde toplumsal yapı, görevliler, vergi düzeni ve şehrin sosyal yapısına katkıda bulunan vakıflar ele alınmıştır. Dördüncü bölümde, 18. yüzyıl ortasında teşkil edilen Maden-i Hümayun Emanetine bağlanan Palu Hükûmeti'nin idari ve iktisadi yapısında meydana gelen temel değişimler irdelenmiştir. Beşinci bölümde ise klasik devlet yapısından kopuşu ve modern devlete geçişi temsil eden Tanzimat reformlarıyla, yurtluk-ocaklık ve hükûmet şeklindeki "aile yönetimlerine" son verilme süreci Palu Hükûmeti'ndeki gelişmeler tahtında incelenmiştir.

Payitaht-taşra etkileşiminin görünüm ve tezahürüne odaklanan bu çalışmaya birçok kurum ve kişinin katkısı olmuştur. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun araştırma bursu ve İstanbul Üniversitesinin Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamındaki maddi destekleri çalışma ile ilgili araştırma yapma imkânı sundu. Ayrıca Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) verdiği yurt dışı araştırma bursu ile tez çalışma sürecinin bir yılını İngiltere'de Prof. Dr. Rhoads Murphey ile Birmingham Üniversitesinde sürdürmemi sağladı. Farklı kaynaklara ve kişilere ulaşarak incelemenin zenginleşmesini sağlayan bu desteklerinden dolayı adı geçen kurumlara ve yöneticilerine müteşekkirim.

Muhtelif arşiv ve kütüphaneler sağladıkları materyal ve çalışma imkânı ile eserin gelişmesinde etkili oldular. Özellikle beş yıl zaman geçirdiğim ve ilk kurulduğu yer olan Bab-ı Âli'den Kağıthâne'ye taşınma sürecine tanıklık ettiğim Osmanlı Arşivi bunların başında gelmektedir. Fuat Recep, Ali Toköz, Salih Kahriman ve Ayten Ardel'in şahsında kurumda çalışmaya devam eden veya şimdi emekli olup ayrılan bütün arşiv çalışanlarına teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca Valilik'teki küçük ama eşsiz ortamıyla bize benzersiz bir çalışma ortamı sunan Hazine-i Evrak binasının bahçesinde Gülhane Parkı'na karşı çay içerek Osmanlı ve tarih muhabbeti yaptığımız hocalarım ve dostlarımı unutamam. Keza Süleymaniye, Beyazıt Devlet ve Fatih Ali Emiri kütüphanelerinin çalışanlarına sağladıkları ortam ve imkânlar dolayısıyla ayrı bir teşekkür borcum var. Bilhassa kaynak tarama ve yazma sürecinde devamlı gidip geldiğim İSAM Kütüphanesi çalışanlarına şükranlarımı sunarım.

Kitaba dönüşen tez çalışmasının tamamlanmasında en fazla emek sarf eden kişi şüphesiz tez danışmanım, bilgi birikimi ve nezaketiyle benzersiz Hoca'm Prof. Dr. Feridun M. Emecen'dir. Çalışmanın başından sonuna kadar takibi, müdahale etmeden engin bilgisi ve kendine has üslubuyla iknası ve gerçek manada "bilimsel rehberlik" yapmasından dolayı Hoca'ma minnet ve şükranlarımı sunarım.

Doktora süresince gerek derslerde gerek mesai sırasında bilgilerine başvurduğum ve kendilerinden çok şey öğrendiğim hocalarım Prof. Dr. İdris Bostan, Prof. Dr. Mahmut Ak, Prof. Dr. Abdülkadir Özcan, Prof. Dr. Ömer İşbilir, Prof. Dr. Rhoads Murphey ve Doç. Dr. Yusuf A. Aydın'a müteşekkirim.

Bu çalışmanın hazırlandığı yılları geçirdiğim İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünün 320 numaralı odası, Yeniçağ Kürsüsünün "merkezi" işlevini görmekteydi. Burada beraber çalıştığımız ve paha biçilmez zamanlar geçirdiğimiz Özgür Kolçak, Özgür Oral, Miraç Tosun, Esen Salarcı ve Ahmet Tekin hem akademik hem de entelektüel hafızamda iz bıraktılar, her birine hassaten teşekkür ederim.

Arşiv taramaları sırasında birçok konuda yardımlarını gördüğüm, çalışma konumla ilgili kimi belgeleri benimle paylaşan ve bölge tarihi konusunda bilgilerinden istifade ettiğim Abdullah Demir, Vural Genç ve Salih Değirmenci'ye şükranlarımı sunarım.

Çalışmanın kitaba dönüşmesini teşvik eden kıymetli dostlarım Mustafa Alican ve Mustafa Günerigök'e; eserin çeşitli bölümlerini okuyup eleştiri ve önerilerini paylaşarak hataların asgariye inmesini sağlayan Zülfiye Koçak, Serhat Aras Tuna, Hidayet Kara, Erdal Çitfçi ve Celalettin Uzun'a minnettarım.

Son olarak hem doktora tez yazımı hem de tezin kitaplaştırılması sürecinde kendilerine vakit ayıramadığım ve uzak kaldığım annem, babam ve kardeşlerim; dünyadaki en değerli varlıklarım, kızım Serra Hüma ve oğlum Hazar Kerem ile müverrihe eşim Zeynep Alanoğlu, her ne kadar "Bitmedi mi artık bu çalışmaların?" serzenişi eşlik etse de ofiste çalışmayla geçirdiğim uzun zamanları hoş görmeleri, sıkıntılı dönemlerdeki anlayış, teşvik ve yardımları için en büyük teşekkürü hak ediyorlar elbette. Kendilerine en kalbî şükranlarımı sunarım.

MURAT ALANOĞLU
Palu, 2025.

GİRİŞ

İmparatorluklar geniş alanlara yayılmış dayanıklı ve uzun ömürlü yapılardır. Nitekim Çinli hanedanlar iki bin yıldan fazla bir sürede birbiri ardı sıra yönetime gelerek imparatorluklarını yaşattılar. Roma İmparatorluğu altı yüzyıl Batı Akdeniz bölgesinde hüküm sürdü. Bizans İmparatorluğu, diğer adıyla Doğu Roma, bin yıla yakın varlığını devam ettirdi. Bizans'a son vererek onun siyasi, coğrafi ve kültürel mirasını devralan Osmanlı İmparatorluğu ise tek bir hanedanın idaresinde altı yüzyıl ayakta kalmayı başardı.[1] Osmanlı İmparatorluğu, aynı zamanda, dört yüzyıl hüküm süren Kutsal Roma Germen (*Habsburg*)[2] ve üç yüzyıl yaşayan Rus[3] İmparatorluğu'yla çağdaş olarak amansız mücadelelere girişti.[4]

---

1 J. Burbank-F. Cooper, *İmparatorluklar Tarihi, Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik*, çev. Ahmet Aybars Çağlayan, İnkılâp: İstanbul 2011, s. 2; Dominic Lieven, "Empire: A Word and Its Meanings", *Empire: The Russian Empire and Its Rivals,* Yale University Press: New Haven 2001, s. 3-26.

2 Habsburg-Osmanlı karşılatırması için bk. Mehmet Sinan Birdal, *Kutsal Roma İmparatorluğu ve Osmanlı: Küresel Emperyal İktidardan Mutlakiyetçi Devletlere*, çev. Barış Özkul, İletişim: İstanbul 2017; Gabor Agoston, "Information, Ideology, and Limits of Imperial Policy: Strategy in the Context of Ottoman-Habsburg Rivalry", *The Early Modern Ottoman the Empire*, ed. Virginia Aksan and Daniel Goffman, New York University Press: Cambridge 2007, s. 75-103.

3 Rusların, rakipleri Habsburg, Osmanlı ve Britanya imparatorlukları ile mücadeleleri için bk. Dominic Lieven, *age.*

4 Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Perspektiften Osmanlılar*, çev. Ebru Kılıç, Versus: İstanbul 2011, s. 29. Ayrıca Osmanlıları erken modern imparatorluk olarak Habsburg ve Ruslarla karşılaştıran bir çalışma bk. Virginia H. Aksan, "Locating the Ottomans among Early Modern Empires," *Journal of*

Osmanlı İmparatorluğu'nun oldukça geniş sınırlarda farklı yapıdaki halkları yüzyıllarca nasıl bir arada tuttuğu ve bunun için ne yönde yönetim stratejileri, siyasi düşünceler ve örüntüler geliştirdiği konusu uzun zamandır merak uyandıran ve birçok çalışmaya ilham olmuş bir sorudur. Bunun cevabını imparatorluk erkinin siyasi repertuarında, pragmatizmde, ideolojik meşruiyet araçlarında ve esnek yönetim biçiminde aramak akla yatkın görünmektedir.[5]

Osmanlılar başat Türk yapısının yanına Moğol, Fars, Arap-İslam ve Bizans geleneklerini harmanlama ustalığı göstererek dayanıklı, esnek, yeniliğe açık ve dönüşebilen bir imparatorluk kurdular. Osmanlılar, Bizans'ı ortadan kaldırdıktan sonra Avrupa; Arap ve Acem topraklarının fethini müteakip Arabistan ve Hint Okyanusu ile Avrasya karasında egemenlik kurarak buralardan geçen ticaret yollarının kontrolünü ele aldılar. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, Viyana önlerinden Yemen'e, Bosna'dan İran'a, Doğu Anadolu'dan Kuzey Afrika'ya uzanan Anadolu, Arabistan, Rumeli ve Akdeniz dünyasındaki toprakları ve burada yaşayan halkları bünyesine kattı.[6] Osmanlı orduları; komşu Anadolu Türk beyliklerini, Rumları, Sırpları, Bulgarları, Eflakları, Macarları, Arnavutları, Arapları ve Kürtlerin yaşadığı bölgeleri fetih veya ilhak ettikten sonra bunları tebaa statüsüne getirdi. Öyle ki Osmanlılar Asya, Avrupa ve Afrika'yı birbirine bağlayarak bir kültürler, diller, halklar ve iklimlerle çeşitli sosyal ve siyasal yapılar yelpazesi oluşturdu.[7] Peki, Osmanlı İmparatorluğu, böylesine geniş toprakları ve farklılıkları nasıl yönetti? Öncelikle merkezi yönetime ve merkezin yönlendirdiği taşra idaresinin fonksiyonlarına göz atmak

---

Early Modern History 3 (1999), s. 103-134. Osmanlı-Rus mücadelesi için bk. Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017; A. B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge: İstanbul 2009.

5 Gábor Ágoston, "A Flexible Empire: Authority And its Limits on the Ottoman Frontiers", *International Journal of Turkish Studies*, 9 (2003), s. 15-30; Karen Barkey, *age.*, s. 12-19; Murat Dağlı, "The Limits of Ottoman Pragmatism", *History and Theory*, 52 (2013), s. 194-213.

6 J. Burbank-F. Cooper, *age.*, s. 21.

7 Karen Barkey, *age.*, s. 17.

gerekir. Zira imparatorlukların güç, yönetim becerisi, müzakere ve uyum kabiliyetlerinin sınanacağı en önemli yer uzak taşra eyaletleri ve serhatlerdir.

Bahsedilen sınanma için Roma tarihçisi Clifford Ando ve Osmanlı tarihçisi Barkey'in soruları oldukça yerindedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda böyle bir çeşitlilik nasıl zapt edilip yönetiliyordu? Eyaletlerdeki nüfus açısından Osmanlı iktidarını inandırıcı kılan neydi? Eyalet kültürleri Osmanlı üstyapısına nasıl nüfuz etti? Her biri de birbirine uyum sağlamış merkez ile çevre bölgeler, emperyal kurumlarla yerel kurumlar, çekirdek yapılar ile esnek uç bölgeler arasındaki tehlikeli dengenin mantığı neydi?[8]

Soruların cevaplarını aramayla işe koyulalım. Emperyal egemenliğin çeşitli enstrümanlarından söz edilebilir. Bu anlamda, Osmanlı yönetiminin meşruiyetini sağlayan temel unsurlardan biri sultanlık kurumuydu. Zira bu kurum Osmanlılardan birkaç yüzyıl önce Müslüman siyaset teorisinin geçirdiği tekâmülün ürünüydü. Buna göre "nizam-ı âlemi" temsil eden sultan; barışın, güvenliğin ve huzurun koruyucusu hüviyetiyle tüm kimliklerin ve aidiyetlerin üstünde bir şemsiye görevi görmekteydi.[9] Nitekim bu durumu nazari açıdan meşru kılacak şekilde, padişahın Allah tarafından korunan güvenli memleketi anlamına gelen "memâlik-i mahrûse" ile devlet ve ülkenin sınırları dile getirilmekteydi.[10] Bu yönüyle tebaayı sadakate sevk eden ya da buna mecbur bırakan; büyük ölçekli, farklılaşmış verimli bir ekonomiyle kapsamlı maddi ve şahsi ilişki ağlarının yanı sıra en ücra köşelere kadar uzanan başarılı bir ideolojik nüfuzdu.[11] Bir diğer deyişle, Osmanlılar çeşitli si-

8 Ando'nun Roma için sorduğu sorular Osmanlılara uyarlanmıştır. Bk. Clifford Ando, *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire*, University of California Press: Berkeley 2000, s. 5; Karen Barkey, *age.,* s. 18-19.

9 Bruce Masters, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918*, çev. Feray Coşkun, Doğan Kitap: İstanbul 2017, s. 73.

10 Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, çev. Cihan Kaplan, Babil: İstanbul 2006, s. 47.

11 J. Burbank-F. Cooper, *age.*, s. 21. Hükümdarlık ideolojisi ve aygıtları için bk. Ali Fuat Bilkan, *Osmanlı İmparatorluk İdeolojisi, Klasik Dönemde Din, Toplum ve Kültür 1451-1603*, İletişim: İstanbul 2021, s. 45-80, 89-99, 225-230.

yasi yapılara ve kucaklayıcı bir ekonomiye sahipti. İşlevsel bakımdan imparatorluk barış, güvenlik ve siyasi birlik sayesinde gelişen devasa bir ekonomik bölgeye sahipti ve onu oluşturan parçaların esenliği için bütünün işlerliği elzemdi. Sultanın himayesi altında başkent İstanbul'daki yönetim aygıtı tarafından kontrol edilen geniş siyasi yapı, kapsayıcı ve evrensel bir nitelik taşımaktaydı. Osmanlılar için evrensel imparatorluğun esası, sultanın egemenliği altında faydacı bir kucaklayıcılık içermekteydi. Eş deyişle tebaanın mevcut dinleri, dilleri ve âdetlerinin muhafazası önem taşımaktaydı. Bu yönüyle Osmanlılar, İslam ve imparatorluk hukukunu beceriyle harmanlayarak kendi düzenlerini teşekkül ettirdiler. Roma'ya nazaran daha kısa sürede daha geniş alanları ele geçiren Moğollar, farklılıkları uzun süre bir arada tutacak kurumları oluşturamadılar. Oysa Moğolların aksine Osmanlılar, Avrasya'ya özgü gelenekleri Doğu Akdeniz ve hinterlandının imparatorluk yöntemleriyle kaynaştırdılar. Böylelikle Osmanlılar çeşitli dinî, etnik ve kültürel grupların liderlerini idari mevkilere getirdiler, farklı dinlere mensup tebaayı himayeleri altına alıp bunları uzun süre bir arada yaşatabilme becerisi gösterdiler.[12] Osmanlılara has ayırt edici bu durumu Karen Barkey, şu sözlerle ifade etmektedir:

> Toprak fethedip fethettikleri toprakları yozlaştırarak Asya tarzı verimsiz despot yönetimlere çeviren vahşi barbar imajının tersine, Osmanlılar muazzam bir uyum becerisi göstermişlerdir. Üstelik genellikle zalim savaşçılar olmalarına rağmen, savaş, başarılarının yalnızca bir bölümünü oluşturuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda sıra dışı olan, farklı nüfusları hazmetme, yeni kurumlar ve yeni elit yaratma becerisini çok erken tarihlerde göstermiş olmalarıdır.[13]

Sultanlık kurumuna ilaveten padişahın yönetimini meşrulaştıran bir diğer öğe ise adaletin tesisi, makam dağıtma ve ödüllendirme sistemiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda, daire-i adliye ve devlet merkezli ödüllendirme yapısında ifadesini bulan devlet-toplum sözleşmesini aktörlerin ve grupların taleplerini dile getirip kabul ettirmek için çabaladıkları esas

12 J. Burbank-F. Cooper, *age.,* s. 38, 122-123.

13 Karen Barkey, *age.*, s. 16-17.

kültürel bağlam önem taşımaktadır. Devletin ödül ve imtiyaz dağıtan bir merkez olarak algılanması Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağ'ında hâkim görüştü. Bu anlayış 17. yüzyıl ortasına kadar varlığını sürdürdü. Tüm toplumsal grupların adalet içinde yönetilmesini öngören "daire-i adliye" inancına göre padişah, halkını her zaman koruyup gözetmekteydi.[14] Uygulamada açıkça görüldüğü üzere, imparatorluğun en ücra köşesinde yaşayan şehirliler veya köylüler, kadı mahkemesine giderek ya da divana arzuhal göndererek şikâyet mekanizmasını kullanabilmekte ve padişaha bağlı adalet sisteminde hakkını arayabilmekteydi.[15] Neticede halk nazarında sultan ve onun adına karar alan divan, adaletin tecellisini sağlayarak halkı güven, huzur ve adalet içerisinde müreffeh biçimde yaşatan bir imaja sahipti. Elbette adalet tesis edilmediğinde tam tersi bir düşünce de ortaya çıkabilmekteydi.

Osmanlılar, tüm imparatorluklar gibi, fethettikleri farklı halkların çeşitliliğini bile bile korudular. Çünkü imparatorluklar farklılıklara her zaman gönüllüce kucak açmadılar. İmparatorluklar, çoğu zaman, şiddet ve baskıyı da bir yöntem olarak kullandılar. Ancak başarılı imparatorluklar, zorla ele geçirdikleri ve fethinden fayda sağladıkları birbirine benzemeyen nüfuslar ile halkları idare etmek zorunda kaldılar ve bu süreçte vergilendirmenin ve egemenlik kurmanın çeşitli yollarını aradılar. Bunlar insan gücünü seferber etme ve vergi toplayabilme araçlarıydı. Nitekim fetihleri türlü yollarla hükümranlığa dönüştürmek gerekirdi. Osmanlılar'da bunun oldukça maharetle uygulandığı söylenebilir. Dolayısıyla Osmanlı siyasi ve idari kültüründe farklılıkların yönetimi, halkların çeşitliliğinin şuuruna varmak ve değişik gelenekleri hayatın sıradan bir gerçeği kabul etmek anlamına gelebilmekteydi.[16]

Osmanlı tebaasından Müslüman nüfusun bağlılığını sağlayan temel unsur padişahın Sünni İslam'ın hâkimi ve hadimi

14 Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, Kronik: İstanbul 2021, s. 314.

15 Halil İnalcık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar", *Osmanlı Araştırmaları*, 7-8 (1988), s. 33-54.

16 J. Burbank-F. Cooper, *age.*, s. 2.

rolünü üstlenmesiydi. Zira Osmanlılar Arabistan'daki fetihler yoluyla Ortadoğu'daki tek Sünni Müslüman siyasi güç hâline geldi. İran'da yükselen Şii Safevi gücüne karşı İslam'ın Sünni siyasi ideolojisi olarak icrası, doğu taşrasındaki beylerin ve halkın Safevi karşıtlığında hayli önemli bir vazife gördü. Çünkü bölgedeki Türkmen ve Kürt kütle çoğunlukla Sünni Müslümanlardan müteşekkildi. Erken modern dönemde, çoğu halkın kendini kolektif olarak tanımlamasında dinî inanç, etnik kimliği gölgede bırakmaktaydı.[17] Dolayısıyla Safevi serhadi ve Doğu Anadolu'daki Kürt beylerinin Safevilere karşı Osmanlıların yanında konunlanması ve padişahın idaresini meşru kabul etmesinde bu mezhebi ayrılığın rolü yadsınamaz. Sonraki bölümde genişçe yer verilen İdris-i Bidlîsî'nin dinî argümanlarla bezediği siyasal faaliyetleri bu anlamda oldukça önemlidir.

İmparatorluk tebaasının boyun eğmesini sağlayan çeşitli kontrol dinamikleri tarih boyunca kullanıldı. Bunlar zorun ve şiddetin gücü, eş deyişle ordularla baskı yöntemi veya merkezi idarenin aygıtlarıyla takip etmek gibi karmaşık biçimlerde icra edilebilmekteydi.[18] Yine kendi tarafına meylettirme veya çekme (*istimâlet*) karışımı siyaset uygulanmaktaydı. Ya da bunun yerine güçlü bir modern ordu ile tam otorite tesis edilmeye çaba harcanırdı. Ancak imparatorluğu elde tutmak ordu sevk etmek ve iktidardan fazlasını, yani tebaanın ya da mahalli unsurların belli oranda beraberliğini gerektirmekteydi.[19] Zira sultanın fermanının egemen olması ve taşrada valinin otoritesinin sağlanması için aktörlere ihtiyaç vardı. Osmanlı İmparatorluğu, uzak eyaletlerde dahi zorla veya güç kullanarak ayakta kalmadı. Devlet, bölge seçkinlerinin, diğer ifadeyle mahalli elitlerin, Osmanlı merkeziyle kurduğu gönüllü beraberlik sayesinde yönetimini kolaylıkla sürdürdü.[20] Osmanlı İmparatorluğu'nun ayırt edici özelliği, mahalli seçkinlere homojen bir

17 Bruce Masters, *age.*, s. 19.

18 Savaşın devlet oluşumundaki etkisi ve devletlerin zoru/gücü denetlemesi için bk. Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu: 990-1992*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge: Ankara 2001, s. 48-62, 126-137.

19 Bruce Masters, *age.*, s. 17-18.

20 Bruce Masters, *age.*, s. 62.

kültürü dayatmak değil, çeşitliliği kendi siyasi yapısı için seferber etmekti. Barkey'in dikkat çektiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü, toplumsal grupların feda edilmesiyle değil, devletin bu grupları kendisiyle bütünleştirmesi ya da meşrulaştırması ve kendine bağlamasıyla artmıştı. Osmanlılar hem geleneksel elitleri, hem de kaynağı başka toplumsal yapılara dayanan çeşitli unsurları merkezle bütünleştirerek merkezileşmiş ve devlet oluşumunu sağlamıştı.[21]

Erken modern dönemde ulaşım ve iletişim imkânları imparatorlukların hâkimiyet yöntem ve araçlarını belirlemekteydi. Kimi zaman esnekliği zorunlu hâle getiren de uzak yerlere ulaşma ve buralarla iletişim kurmanın zahmetli olması ve uzun zaman almasıydı.[22] Hükümdarlar fethettikleri topraklara, yönetimi ele almaları için valiler, komutanlar, kadılar ve tahsildarlar gibi temsilciler gönderdiler. Geniş alanlara yayılan her köy ve kasabaya hâkim olmaya yetecek kadar görevli göndermeleri mümkün müydü? Bu soruya evet demek pek mümkün görünmüyor. Hem maliyet hem de fiziki zorluklar sebebiyle hükümdarlar, boyun eğdirilen bir toplumun becerikli, bilgili ve otorite insanlarına; beraber hareket etmekten kazançlı çıkabilecek seçkinlerine ihtiyaç duymaktaydılar.[23] Zira çok geniş topraklara yayılan büyük imparatorlukları sebebiyle Osmanlılar, aracılarının üzerinde tek tip bir egemenlik veya denetim kurmayı denemediler.[24] Mevcut zorlukların bilincinde olan Osmanlı yönetimi, savunulması ve kontrolü güç sınır bölgelerindeki mahalli liderlerin mevcut idarelerini, unvan ve hâkimiyetlerini tanıdılar.[25] Nitekim Osmanlı idarecileri, kuruluş döneminden itibaren mahalli elitleri yönetimlerinin içine

21 Karen Barkey, *age.*, s. 16.

22 Osmanlı ulaşım sistemi hakkında bk. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, İstanbul 1990; M. Hüdai Şentürk, "Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilatı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış", *Türkler*, c. 10, İstanbul 2002, s. 904-912. Osmanlıda haberleşme için bk. Sema Altunan, "Osmanlı Devletinde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler", *Türkler*, c. 10, s. 913-919.

23 J. Burbank-F. Cooper, *age.*, s. 15.

24 Yahya Koç, *Bilâd-ı Şam'da Osmanlı İktidarı ve Yerel Güçler 1700-1775*, Küre: İstanbul 2021, s. 13.

25 J. Burbank-F. Cooper, *age.*, s. 146.

çekmeye çalışmışlardı. Bu elitler, Osmanlı öncesinin askerî ve idari kurumlarından veya mahalli hakları kontrol etmekte hünerli aşiret liderleri ve dinî önderlerden seçiliyordu.[26] Osmanlıların geniş toprakları fethedip kontrol altında tutabilmesi büyük ölçüde yönetimin mahalli güç sahibi elitlerle ittifak yapma becerisine bağlıydı. Yerleşik köylüler, kırsal göçebeler ile şehirliler gibi son derece farklı toplumsal grupları yönetebilmek için devlet, mahalli denetim sistemlerini kendi yararına kullanmak zorundaydı ki bu başarı çeşitli etkenler tarafından belirleniyordu. Ulaşım ile iletişim imkânları sebebiyle İstanbul ve diğer büyük idari merkezlere coğrafi yakınlık temeldi. Tabii şekilde sultan, ordunun ve yönetici elitin kolayca ulaşabildiği bölgelerde buyruğunu uzak ve dağlık bölgelere göre daha kolay kabul ettirebiliyordu.[27]

İmparatorluklar için, Fernand Braudel'in Akdeniz dünyası örneğinde belirttiği üzere, dağlıları ve göçebeleri kontrol altına almak ve onları yönetmek her zaman meşakkatliydi.[28] Nitekim Lübnan, Doğu Anadolu, Arnavutluk, Yemen ve Kuzey Afrika gibi dış çeperdeki kimi bölgeler ele alındığında, buralarda yönetimin imparatorluk merkezi tarafından çok sıkı kontrol edilmediği[29] ve mahalli toplumsal grupların fetihten hemen sonra öne çıktığı genel hatlarıyla kabul edilir.[30] Keza Osmanlılar Bedevileri, Kürtleri, Dürzileri veya Berberileri kesin denetim altına alacak isteğe ve insan gücüne çoğu zaman sahip olamıyordu. Çünkü kesin yenilgiye uğratılamayan aşiretler, geriletilseler bile dağlardaki veya çöllerdeki müstahkem sığınaklarına

26 Dina Rizk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri*, çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul 1999, s. 175.

27 Dina Rizk Khoury, *age.* s. 173.

28 Fernand Brauldel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c.1, çev. M. Ali Kılıçbay, İstanbul: Eren 1989, s. 3-23, 40-50.

29 Arnavutluk'ta fetihten sonra tahrirlere ve merkezi devlet uygulamalarına isyan ile cevap veren Arnavut asilzadeleri ve dağlıların tepkileri için bk. Halil İnalcık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar,* der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi: İstanbul 2005, s. 457-458.

30 Fikret Adanır, "Balkanlar ve Anadolu'da Yarı Özerk Taşra Güçleri", *Türkiye Tarihi 1603-1839, Geç Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Suraiya Faoqhi, çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi: İstanbul 2011, s. 196.

çekiliyor, fırsat bulduklarında kendilerini yeniden yapılandırıp devlete meydan okuyorlardı.[31] Fikret Adanır'ın Balkanlar özelinde dikkat çektiği üzere, bazı sancaklarda ve şehirlerde fetih sırasında yaşanılan farklı şartlar, bağımlılık veya özerkliğin farklı boyutlarda gelişmesine neden olmaktaydı. Yanya (*Epir*) ve Moskopol (*Arnavutluk*) gibi direnmeden Osmanlılara teslim olan şehirler ya da Mora'daki Mani ve Epir'deki Souli ile Himara gibi dağlık yerler asla tam anlamıyla hâkimiyet altına alınamadığından, mahalli aşiret reisleri arasından seçilen heyetler tarafından yönetilmişti. Keza Kuzey Arnavutluk ve Karadağ'ın bazı toplumları da gevşek bir bağa sahipti. Bosna, Hersek, Sırbistan ve Eflak kırsal bölgesinde mahalli grupların önemli rol oynadığı kendine özgü bir özerklik sistemi gelişmişti. Osmanlılar Orta Çağ'dan kalma Vlah haklarını Eflak kanunu şeklinde geçerli bir statüye dönüştürdü.[32] Benzer şekilde, bu çalışmanın da konusunu oluşturan, Doğu Anadolu bölgesinde Osmanlı hâkimiyetine alınan Kürt beylerinin yönetiminde, dağlık ve göçebe aşiret yapısına dayalı coğrafi ve kültürel şartlar dikkate alındı. Buradaki eski âdet ve gelenekler bir süre yürürlükte kaldığı gibi mevcut idareciler Osmanlı yönetim sistemine katılıp bey unvanıyla görev aldılar. Az evvel ayrıntısına yer verildiği şekilde, dışardan gelen fatihler için boyun eğdirilmesi ve elde tutulması çetin bölgeler bulunmaktaydı. Osmanlı merkezi, bu tarz yerlerde sürekli savaşmak yerine, bölgedeki egemen aşiret liderini yönetici tayin etmekte ve onu imparatorluk beratıyla meşru yönetici hâline getirmekteydi.[33] Denilebilir ki taşradaki güç sahiplerini büyük ölçüde devlet yaratıyor, güç sahipleri de mahalli düzeyde devleti yaratıyordu. Karşılıklı bu pragmatizm ve simbiyotik ilişki neticesinde taşra eliti hegemonyasını mahallileştiriyordu. Böylece devlet çok fazla askerî ve mali güç kullanmadan uzak taşrada veya sınır bölgelerinde otoritesini tesis ediyordu.[34]

31 Bruce Masters, "Arap Vilayetlerinde Yarı Özerk Güçler", *Türkiye Tarihi 1603-1839, Geç Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Suraiya Faoqhi, çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi: İstanbul 2011. s. 230.

32 Fikret Adanır, *agm.*, s. 197.

33 Bruce Masters, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları*, s. 181.

34 Dina Rizk Khoury, *age.*, s. 172.

Karen Barkey'e göre "imparatorluk müzakere edilmiş bir müesseseydi. Dolayısıyla ne kadar güçlü olursa olsun, bir imparatorluğun, siyasi bütünleşme ve kalıcılığı sağlamanın yanı sıra bir itaat, takdir ve askerî işbirliği bileşimini korumak için çevre bölgelerle birlikte çalışması gerekiyordu."[35] Nitekim Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasındaki sınır boyunca uzanan dağlık ve engebeli bölgedeki Kürt aşiret liderlerine serbestiyet verilerek onları dolaylı yoldan yönetme siyaseti benimsendi. Bu siyaset 19. yüzyıl ortasında Tanzimat'ın uygulanmasına kadar devam etti. Osmanlı yönetimi, Tanzimat döneminde dolaylı yönetimi doğrudan yönetime dönüştürmeyi amaçlayınca bu bölgedeki mahalli siyasi çıkarlar merkezileşen devletin istekleriyle çakıştı.[36] Osmanlıların ilk dönemlerden itibaren uyguladığı güçlü bir denetim işlevinin içine yedirilmiş daha gevşek hâkimiyet biçimlerinden bahsedilebilir. Nihayetinde, farklı türlerde denetim mekanizmalarını bir arada uygulamanın, isyan veya başka tarafa geçme potansiyeli taşıyan unsurları denetim altında tutmak için tasarlandıkları takdirde başarılı olabildiğini Osmanlı örneği göstermektedir.[37]

Osmanlı İmparatorluğu, Rumeli ve Anadolu çekirdek coğrafyasında merkezi idarenin kesin tesisi anlamına gelen mîri toprak rejimini, diğer söyleyişle tımar sistemini, uygulamaya koydu ve buradaki eyaletler merkezden atanan ve doğrudan sultana bağlı valilerce yönetildi. Daha sonraki fetihlerle ve farklı süreçlerle ele geçirilen yerler ise bu merkezin çeperi olarak ifade edilecek uzak eyaletlerdi. Fetih zamanı ve şartlarına göre ele geçirilen Arabistan'ın güney eyaletleri, Kuzey Afrika, Tuna'nın kuzeyindeki Eflak, Boğdan ve Transilvanya, Kafkaslar, Kırım, Doğu Anadolu, İran serhadi ve Basra bu şekilde değerlendirilecek yerlerdi. Buralarda tımar sistemi tesis edilmedi ve uygulanan farklı yönetim biçimleri ile bütünleşme ve uyum siyasetleri işletildi. Mahalli elitlerin daha fazla sözünün geçtiği bu yönetimlerde, vali merkezden gönderilse dahi alt birimler

35 Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu*, s. 3.

36 Bruce Masters, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları*, s. 180; Fikret Adanır, *agm.*, s. 196.

37 Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet*, s. 312.

ve bürokrasi daha ziyade mahalli aracılardan oluşturulurdu. Arap eyaletlerinde salyaneli denilen sistem; Mekke ve Medine'de şeriflik; Kuzey Afrika'da denizci korsanların ve dayıların söz sahibi olduğu yönetim; Eflak ve Boğdan'da voyvodalık; Kırım'da hanlık; Kafkasya'da meliklik veya yurtluk-ocaklık ve Doğu Anadolu'da Kürt beylerine yurtluk-ocaklık ve hükûmet denilen bir yönetim biçimi uygulandı.[38] Bu tarz yönetimler nüanslarda farklı tarzları ifade etseler de temelde Osmanlı merkezi yönetiminin taşradaki esnek biçimini ve yereldeki farklılıkların kendini dile getirmesini sağlayan üst-yönetim stratejisinin birer tezahürüydü. Her ne kadar bunlar merkezi idareden bir sapma gibi değerlendirilse de bu tarz yönetimler devletin zayıflığı veya zafiyetine işaret etmez, aksine bunu erken modern imparatorluğun gereği olan müzakereyi, esnekliği ve entegrasyonu kullanabilme yeteneğine bağlamak daha münasiptir. Öyle ki bunu başarıyla yürüten imparatorluklar uzun ömürlü olmuşlardı. Osmanlıların uzak taşrayı ve serhatleri uzun süre başarıyla yönetebilmesi bu siyasetlerin nasıl etkili biçimde kullandığını göstermektedir.

Osmanlı imparatorluk siyasetlerinin taşrada nasıl şekillendiği ve farklılıkların yönetime nasıl dâhil edildiği konusu teorik zeminde açıklandı. Şimdi çalışma konusunun zaman ve mekânına değinilecektir.

Zaman olarak "klasik çağı" esas alan bu çalışmanın tarihi süreci, geniş anlamıyla "klasik dönemi" yani 16. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan periyodu kapsamaktadır. Modern öncesi dönem, diğer ifadeyle "erken modern dönem", dâhilinde düşünülerek ele alınan konu buna göre temellendirilmiştir. Bununla hem Osmanlı düzeninin, yani geleneksel yapının devamı olan "kanun-ı kadîmin" sürekliliği hem de yurtluk-ocaklık ve hükûmet sancakların bu çerçevedeki devamlılığı düşünülmüştür. Bu süreç haddizatında 17. yüzyıldaki kriz ve değişimi, 18. yüzyılın büyük dönüşümünü ve 19. yüzyıldaki keskin kopu-

38 Osmanlı taşrasında yönetim biçimleri için bk. Orhan Kılıç, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri, Kuruluşundan 19. Yüzyıla*, c. 1-2, İdeal Kültür: İstanbul 2021.

şu içinde barındırmaktadır.[39] Batı literatüründe aynı dönemi karşılayan "erken modern çağ" ifadesi de nispeten bu dönemin yapısını yansıtan zaman aralığını karşılamaktadır.[40] Zira Osmanlı kurumsal yapısında, Tanzimat Hatt-ı Hümayunu'nun uygulanmasına kadar bildiğimiz anlamda modern devletten bahsetmek güç görünmektedir. Nitekim Osmanlı tarihçisi Feridun Emecen, bu dönemlendirmeyi şöyle ifade etmektedir:

> Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükseliş çağı, 'klasik' olarak tanımlanacak olan temelleşmiş ve yerleşmiş siyasi, bürokratik, dinî vb. düşünce sistemiyle genel Osmanlı tarihi içinde farklı bir hüviyete sahiptir. Bu dönem esas itibarıyla 19. asırda yoğunlaşan Avrupa'nın gücü karşısında bir kırılma olduğu ve Osmanlı tarihinde bir kopuşun yaşandığı zamana kadar uzanır. İşte bu kopuş, geleneksel ve modern olmak üzere iki büyük kategoriye ayrılır.[41]

Çalışmada Osmanlı taşra idari yapısının bir yönünü yansıtan yurtluk-ocaklık ve hükûmet sisteminin ortaya çıktığı 1515 yılı başlangıç sayılmış ve kendi içindeki dönüşüm ve

39 Klasik çağ, üzerine eleştirel bir okuma yapan Oktay Özel, dönemlendirme olarak klasik çağın birkaç farklı tarih taşıdığını yazmaktadır. Bunlardan ilki Fatih'ten Kanunî dönemi sonuna kadar, diğeri de İnalcık'ın eserine isim olan 1300-1600 arası, bir diğeri ise kuruluştan Tanzimat'a kadar uzanan süreçtir. Oktay Özel, "Modern Osmanlı Tarih Yazımında 'Klasik Dönem'", *Dün Sancısı, Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, Kitap Yayınevi: İstanbul 2009, s. 91, 93-97; Bu dönemin Tanzimat'a kadar uzanan bir süreç olduğunu Mehmet Genç'in çalışmalarına dayandırarak ifade eden bir diğer çalışma ise Erol Özvar, "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", *Divân*, 7/2 (1999), s. 150-151.

40 Avrupa tarihini esas alan Merry E. Wiesner-Hanks, kendi çalışmasında erken modern dönem için 1450-1789 tarihini kullanmakla birlikte, bu tarihlendirmenin farklılık taşıyabileceğini de kaydetmektedir. Merry E. Wiesner-Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul 2016, s. 1-6; İncelediğimiz dönem Osmanlı Devleti'nin kendisini bilinçli olarak cihan fatihi bir imparatorluk şeklinde görmeye başladığı tarih olan Bizans İmparatorluğu'nun fethedilmesiyle (1453) açılır ve Osmanlıların bilerek ve isteyerek Batı'ya öykünmeye başladığı Tanzimat'ın ilanıyla (1839) sona erer. Tarihçiler bu dönemi genellikle "erken modern" veya "premodern" şeklinde adlandırırlar. Bu dönemlendirme kendi içinde "Avrupamerkezci" bir anlam da taşımaktadır. Bk. Virginia H. Aksan-Daniel Goffman, *Erken Modern Osmanlılar, İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, çev. Onur Güneş Ayas, Timaş: İstanbul 2011, s. 12.

41 Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş: İstanbul 2009, s. 15-17; Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul 2016, s. 3.

değişimler irdelenerek kopuş noktası görülen modern devlet uygulamaları ile konu sonlandırılmıştır. Burada kastedilen zaman aralığı kronolojik bir dönemlendirme olmayıp, dönemin içindeki süreklilik ve kopuşları izlemeyi amaçlayan tematik bir süreç analizidir. Böylece idari, siyasal ve iktisadi bir vaka olarak sistemi "anlamak ve anlamlandırmak" mümkün olabilecektir.[42]

1514 yılı, Yakındoğu ve Anadolu'nun kaderini değiştiren tarihî bir gelişmeye sahne oldu.[43] Anadolu'yu merkeze alan, Sünni dünyanın temsilcisi, Osmanlılar ile İran merkezli Şii mezhebinin temsilcisi Safeviler, esasında "siyasi" bir çekişme ve mücadeleyi dinî bir kontekste çekerek karşı karşıya geldiler. Bu siyasal meydan okumayı Palmira Brummett, "Avrasya'da hegemonya kurma" şeklinde tarif etmektedir.[44] Sultan ile Şah'ın "hegemonya kurma" mücadelesinden galip çıkan Sultan Selim oldu. Sultan Selim, uzun süredir kendisine en tehlikeli rakip olarak gördüğü Safevileri ve Şah İsmail'i tarihten silmek niyetindeydi. Ancak Tebriz'e kadar ilerlemesine rağmen, gelişen olaylar buna imkân vermedi. Fakat bu galibiyet bile Anadolu'nun kaderini geri dönülmez şekilde değiştirdi. Zira Safevi tehlikesini bertaraf eden Osmanlılar, Mısır Seferi'nden de başarı ile çıkınca İslam'ın ve özellikle Sünni dünyanın tek temsilcisi hâline geldi. Bu misyon ile "siyasal ve mezhebî düşman" Safevileri Anadolu'dan uzak tutmanın yöntemlerini aradılar. Bunlardan biri, Kürt beylerini "istimâlet" ile "irsî idarelerini" devam ettirmek vaadiyle yanına çekmek ve aşılması güç dağlık bölgeyi "tampon" şeklinde kullanmaktı. Nitekim bu siyasetin uygulayıcısı olarak seçilen İdris-i Bidlisî, Sultan Selim'den her türlü desteği almıştı. Bu şekilde harekete geçen Bidlisî, zaten

42 J. Hathaway, dönemlere ayırarak incelemenin potansiyel tehlikeler taşıdığını, zira büyük dönüşümlerin uzun sürece yayılan hazırlık aşamaları olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bu tehlikenin ancak sürekliliklere vurgu yapılarak bertaraf edilebileceğine ve sürecin doğru anlaşılabileceğine işaret etmektedir. Bk. Jane Hathaway, "Problem of Periodization in Ottoman History: Fifteenth through the Eighteenth Centuries", *The Turkish Studies Association Bulletin*, 20/2 (1996), s. 25-37.

43 Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, Türkiye İş Bankası Yayınları: İstanbul 2009, s. 139.

44 Palmira Brummett, *Osmanlı Deniz Gücü, Keşifler Çağında Osmanlı Deniz Gücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, çev. Nazlı Pişkin, Timaş: İstanbul 2009, s. 22-24.

Şah tarafından toprakları ve mahalli idareleri elinden alınmış Kürt beylerini ikna etmekte zorlanmadı. Kısa süre içinde Osmanlılara iltihak eden beyler, Osmanlı kuvvetlerinin Diyarbekir'e hâkim oluşunu kolaylaştırdılar ve Safevi güçlerini bölgeden uzaklaştırdılar. Safevilerce ele geçirilmiş topraklarına ve yönetimlerine kavuştular. Fethedilen Diyarbekir, Osmanlıların beşinci eyaleti olarak teşkilatlandırıldı. Ancak burası, mevcut dört eyaletten farklı biçimde organize edilecekti. Çünkü Diyarbekir diğer eyaletlerden siyasi, sosyal ve iktisadi yönlerden farklılık arz ediyordu. Buradaki Kürt beylerinin ve aşiret yapısının kendine has özelliklerinin bilincinde olan Osmanlı idareci kadroları, mahalli şartları dikkate alarak tımar sisteminin kısmen farklı tarzını denediler. Buna göre Diyarbekir'de üç tür sancak oluşturuldu. *Birincisi*, imparatorluğun diğer merkezi çekirdek bölgelerinde olduğu gibi, tımar sistemi uygulanan klasik Osmanlı sancaklarıydı. *İkincisi*, klasik Osmanlı sancaklarından kimi yönleriyle farklı olan yurtluk-ocaklık sancaklardı. *Üçüncüsü* ise hem klasik Osmanlı hem de yurtluk-ocaklık sancaklardan birkaç bakımdan farklılık arz eden hükûmet sancaklardı. Sistemin hukuki bir muhtevaya kavuştuğu 16. yüzyıl ortasında, Diyarbekir Eyaleti'nde bu tarz idari üniteler; Cizre, Eğil, Genç, Hazzo ve Palu hükûmetleri olmak üzere beş taneydi. Bu çalışmanın konusu ise bu beş hükûmet sancaktan biri olan Palu'dur. Fakat Palu'nun durumunu kavrayabilmek için birinci bölümde ele alındığı üzere Diyarbekir, Van, Bağdad ve Erzurum eyaletlerine yayılan yurtluk-ocaklık ve hükûmet sancaklardan bahsedilmiştir. Yeri geldikçe bunlardan örnekler verilmiş, karşılaştırma yapılarak benzerlik ve farklılıklar belirtilmiştir.

Çalışmanın temel mekânı, ilk dönemde periferide yer alan ancak Osmanlı sınırlarının doğuya doğru genişlemesi ile sınır hattından uzaklaşan Diyarbekir Eyaleti'ndeki Palu Hükûmeti'dir. Türkmen, Kürt, Zaza ve Ermeni nüfusuyla farklı etnik, dil, din ve sosyal yapısıyla heterojen bir görünüm arz eden Palu bölgesi, Osmanlı öncesinde uzun süre Akkoyunlu hâkimiyetinde kalmıştı. Akkoyunluların yıkılmaya yüz tuttuğu yıllarda Eğil'i merkez edinen mahalli güçlerden Mirdasî beyleri tara-

fından ele geçirilmişti. Akkoyunluları ortadan kaldıran Safeviler, çok geçmeden Tebriz merkezli İran coğrafyasını ele geçirdikten sonra Akkoyunluların mirası üzerinden hareket ederek onların ilk kuruluş coğrafyası Diyarbekir ve çevresini de topraklarına katmak üzere harekete geçtiler. 1507 yılında Zülkadiriye ve Diyarbekir bölgesine yapılan seferle buralar Kızılbaş liderlerce ele geçirildi. Böylece Akkoyunlu sonrasında oluşmuş mahalli idarelere son verildi ve bölge doğrudan Tebriz'den tayin edilen Kızılbaş şeflere bırakıldı. Diyarbekir valiliğine getirilen Ustaclu Mehmed, bütün Diyarbekir ve çevresinin tek sorumlusu oldu. Bu sırada Palu'da beyliğini sürdüren Cemşid Bey de hâkimiyetini kaybederek aşiretleri ile birlikte Safevilere tabi olmak zorunda kaldı. Yaklaşık yedi yıl süren bu mecburi bağlılık, 1514'te Çaldıran Seferi'yle son buldu. Zira idaresini ve topraklarını Safevilere kaptıran Cemşid Bey, Sultan Selim'in gelişini fırsat bilip emrindeki askerlerle Karaman'a kadar giderek Sultan'a bağlılığını bildirdi ve sefer boyunca yanında yer aldı. Bu itibarla Kürt beyleri arasında Osmanlılara ilk iltihak eden bölge Palu'ydu. Çaldıran Savaşı'nda Osmanlıların yanında savaşan Cemşid Bey, dönüş yolunda padişah ile Amasya'ya geldi. Bu sırada Osmanlı yanlısı siyaset izleyen diğer Kürt beylerinin yaptığı gibi bölgelerindeki Safevi güçlerini çıkarmaya girişti. Cemşid Bey de Palu'nun Safevi idarecisi Arapşah'ı yenilgiye uğratarak topraklarını geri aldı. Bunun üzerine padişah tarafından 1515 Haziran'ında Palu bölgesi kendisine "eyalet" olarak tevcih edildi. Zira bu tarihte verilen belge "eyaletname" adını taşımaktaydı. Palu ile çevresindeki geniş bir alan "mülkiyet tarîkiyle" kendisini verildi. Bu şekilde Osmanlılara sadakatle hizmet etmesi şartıyla ailesinin elinde kalmak üzere "yurtluk ve ocaklık" tahsis edildi. Belgede Palu'nun meşru idarecisinin Cemşid Bey olduğu ve bölge halkı ile aşiretlerin kendisine itaat etmeleri gerektiği bildirilmekteydi.[45] Böylece Cemşid Bey ailesinin üç asırdan fazla devam edecek "Palu hâkimliği/beyliği" başlamış oldu.

45 Beyazıt Devlet Kütüphanesi, *Kanunnâme Mecmuası*, Veliyüddin Efendi, No: 1969, vr. 107b.

Bu çalışma, 1515 yılında başlayıp 1850'e kadar devam eden Palu beyliği ile beylerinin serencamını anlatmaktadır. Palu Hükûmeti'ni merkeze alan çalışmada, merkez-taşra ilişkisi ile mahalli elitlerin yönetime katılma süreci, tımar dışında kalan sistem ve tımarın farklı versiyonlarının uygulanma biçimleri görülecektir. İstanbul'daki merkezi idarenin yanında, yerelde işleyen düzen ve bunun yürütücüleri konumundaki aracıların karmaşık ilişkileri öne çıkmaktadır. Merkezi hükûmetin kendilerine bıraktığı alanı kullanan mahalli elitlerin, sancaklarındaki halkla ilişkilerinin ne yönde seyrettiği anlaşılmış olacaktır. Ayrıca uzun erimli bu "aile/beylik idarelerinin" ne şekilde evirildiğine bakılarak, geçirdikleri dönüşüm ve değişim, Osmanlı siyasal, toplumsal ve ekonomik sistemindeki dönemlere paralel olarak incelenecektir. Dolayısıyla çalışma, uzun erimli süreç ile "bütüncül bir tarih yaklaşımını" takip etmektedir. Konu bu şekilde incelenirken, aynı zamanda devletin merkezileşme yönüne değinilmektedir. Zira mevcut literatürde bu tarz sancakların adem-i merkeziyetçi/desantral yönüne de vurgu yapılmaktadır.[46]

Bu çalışmanın temel amacı; ana kaynakları esas alıp tarihçilik yöntem ve kuramlarını kullanarak konuyu "tarihsel zeminde" ortaya koymaktır. Bu şekilde salt bir tarihçilik vakası olarak meselenin izah edilmesi hedeflenmektedir. Böylelikle çalışma, Osmanlı idari düzeninde yurtluk-ocaklık ve hükûmet sisteminin küçük bir resmini yansıtmakta, imparatorluğun büyük manzarasına oturtulmaya çalışılmaktadır. Çalışmada merkezi hükümet ile mahalli elitlerin müzakere ve uyum ya da meydan okuma gibi çeşitli şekillerde tezahür eden merkez-çevre etkileşimi irdelenmiştir. Nihayetinde imparatorluğun merkezden uzak bir bölgesinde oluşturduğu idari ünitelerin şekli ve rengi daha da belirginleşmiş olacaktır.

Bir yönüyle elinizdeki çalışma, daha ziyade ampirik bir tarihyazımını öncelemektedir. Zira bütün belge koleksiyonlarının taranması, tahlili, tasnifi ve bunları metne dönüştürmenin

46 Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, 38/42 (1974), s. 657-662.

çetin ve uzun soluklu ameliyesinin neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu nevi sancakların her birinin ayrıca ele alınıp ana kaynaklarının ortaya dökülmesinden sonra yapılacak okuma ve yukarıdan bakışla yeni teorik çözümlemelere ulaşılabilir. Ancak o şekilde her bir sancağın farklılığı, kendine has özellikleri ve toplamda sistemin işleyişi ile değişimi anlaşılabilir. Bunun neticesinde bu türden yönetimlerin imparatorluk idari düzeninin neresinde durduğu ve ne anlam ifade ettiği görülebilir. Aksi hâlde birkaç örnekle sosyal bilimlerin çeşitli kavramlarıyla ideolojik görüşlerin ve hatta yerleşmiş paradigmaların etkisi altında kalarak genel çıkarımlar yapmak gibi bir yanılgıya düşülmesi tehlikesi ortadadır.

Arşiv eksenli çalışan Osmanlı tarihçisinin handikaplarından biri, tarihî vakalara "Osmanlı belgelerinin gözüyle" bakmaktan kendini alamamasıdır. Öyle ya da böyle imparatorluğun "düzenli ve sınırsız" belgeleri arasında kendini bulan tarihçi, doğal olarak "hayranlık ve daha sonra teslim olma" duygusuna kapılmaktadır.[47] Dolayısıyla Osmanlı belgelerini kullanarak konuyu inceleyenler genel itibarıyla olaylara devlet merkezinden bakarlar ve devletin tahakküm ifade eden "buyurgan" diline kendilerini kaptırırlar. Merkezden yazılan her fermanın hemen bütünüyle uygulandığını kabul ederler. Merkezin dışında kısmen serbest hareket eden mahalli elitlerin varlığından bahsetmek hiç akla gelmez. G. Ágoston'un şu cümlesi durumu vukufiyetle ortaya koymaktadır:

> Klasik çağ tartışmasında sıklıkla kullandığımız kaynakların kurbanı olmaktayız. 16. asır ortalarında İstanbul'dan eyaletlere gönderilen fermanlara bakıldığında en ücra serhad alanlarında bile buyruğu yürüyen bir Osmanlı merkezi idaresinin varlığı izlenimi edinilir. Ancak daha sonra birçok belge ve kaynağın ortaya çıkmasıyla, özellikle yerelden haber veren malzemenin de kullanılmasıyla geçmişte tarihçilerin tasvir ettiği tek taraflı 'emret-uygu-

47 Oktay Özel, *agm.* s. 103. Ayrıca aynı kitapta yer alan "Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliği" makalesinde de benzer görüşler ifade edilmiştir.

lansın' ilişkisinin çok ötesinde, karmaşık bir ilişki sürdürüldüğü görülmektedir.[48]

Elinizdeki çalışmada kullanılan birçok belgenin, özellikle 17. asır sefer emirlerinin veya vergi talebi fermanlarının, "buyurgan dilinin" taşrada karşılığını bulmadığı da görülmüştür. Bunun yanında taşradan merkeze yazılan birçok belgede ise olayların farklı seyrettiği tespit edilmiştir. Bu sebeple belgenin "buyrulduğu şekilde" sonuç vermeyebileceği ve "kesin doğruluk" ifade etmeyebileceği varsayımı ile hareket edilerek yorumlanması ve olayların arka planındaki dönemsel gelişmelere dikkat edilmesi gerekmektedir.

Belgelerin kullanımı konusunda benzer eleştiriyi dile getiren Abou-el-Haj, şu ifadeyi kullanır: "Osmanlı belgelerini ve onların gerisindeki etkenleri değerlendirmedeki yetersizliğimiz basit bir ihmale atfedilemez."[49] Başka bir ifadeyle belge kullananlar, istedikleri sonucu çıkarmak amacıyla "belgeye istediklerini söyletmek" için bilinçli çabanın içine girebilmekte veya bazı konuları sessizce geçiştirebilmektedir.

Tarihyazımındaki bir diğer problem ise "retrospektif" okuma biçimidir. Bu duruma çalışma alanımızdaki birçok eserde tesadüf edilmektedir. 19 veya 20. yüzyılda meydana gelmiş olaylar sanki 16 ve 17. yüzyıllarda yaşanmış gibi kabul edilmektedir. Oysa her bir dönemin kendine özgü şartları ve dolayısıyla tarihsel vakaların incelenme yöntemi vardır. Bu durumdan Kürt tarihi ve 16. yüzyılda ortaya çıkan yurtluk-ocaklık ve hükûmet sancaklar da payını almaktadır. Zira 19. yüzyılda ortaya çıkan gelişmeler ve daha sonra 20. yüzyılda kavramlaştırılan "merkeziyetçilik", "özerklik" "otonomi" ve "sorun" gibi yeni kavramlarla önceki yüzyılları yaftalamak büyük handikaplara yol açmaktadır. Doğal olarak bu şekilde yapılacak bir inceleme ile hem meselenin anlaşılması güçleşir hem de "tarihî hakikatin" dışında bir sonuç elde edilir. Nitekim Kürt tarihyazımı ve

48 Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, çev. Kahraman Şakul, Timaş: İstanbul 2013, s. 156.

49 Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası, 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. O. Özel-C. Şahin, İmge: Ankara 2000, s. 8.

tarihçilikteki yeni eğilimlerin incelendiği bir çalışmada, Kürt tarihyazımının "sorun" ve "özerklik" bağlamından çıkarılarak modern tarih yöntemleri ve konu alanlarıyla incelenmesini önermektedir.[50] Böylelikle bu tarz kısır tartışmalar yerine, "özerk veya özerk olmayan yapıların -günümüz siyasi görüşlerine doğrudan hasretmeden- nasıl işlediğinin araştırılması erken modern Osmanlı devlet aygıtına yönelik bilgi verilebilecek ve Kürt beylerinin de dâhil olduğu 19. yüzyıl Osmanlı taşra vilayetlerindeki dönüşüme değerli bir temel arz edecektir."[51] Yanı sıra klasik dönem ele alınırken mümkün mertebe dönemin kavramlarını kullanmak gerekmektedir. Kimi zaman 16. yüzyıla ait olaylar bile 20. yüzyılın ulus devlet mantığıyla değerlendirilmektedir. Buna dair çarpıcı bir örnek veren Abou el-Haj şu ifadeyi aktarır: "Ulus devletin temellerinin henüz atılmadığı 16. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan yolsuzluğu günümüzün kavramlarıyla karşılaştırmak, ancak olguların araştırılmasından sonra mümkün olabilir. Bununla birlikte erken modern dönemin anlaşılabilmesi ancak ulus devletin ötesinde kavram ve kuramsallaştırmalar ile anlaşılabilir."[52] Nitekim yakın dönemde yaygınlaşan "otonomi" ve "özerklik" kavramları tarihsel metinlerde yer almayan ve bugün farklı bir anlam ifade eder hâle gelmiş örneklerdir. Bu sebeple çalışmamızda özerklik yerine dönemin belgelerinde "ber-vech-i serbestiyet" ifadesinde anlamını bulan serbestiyet kavramı tercih edilmiştir.

Ana Kaynaklara Dair Birkaç Söz

Çalışmanın ana kaynaklarını barındıran Osmanlı Arşivi, merkez-taşra ve devlet-toplum ilişkilerini araştırmak için oldukça kullanışlı malzeme sunmaktadır. Bu arşivler, merkezi aygıtın işleyişinin yanında, pek bilinmeyen mahalli yakınmaları ve şehir ile kırsal toplum hayatının incelenmesini sağlayan belgeler ihtiva etmektedir. Osmanlı arşivlerindeki tüm belge

50 U. B. Bayraktar-Y. T. Cora, "Sorunlar" Gölgesinde Tanzimat Döneminde Kürtlerin ve Ermenilerin Tarihi", *Kebikeç*, 42 (2016), s. 7-48.

51 U. B. Bayraktar-Y. T. Cora, *agm.,* s. 26.

52 Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, *age.,* s. 32.

türlerinin taranarak birincil kaynaklarla yeniden inşa edilmesini amaçlayan bu çalışmada, hem referanslarda hem de bibliyografyada görüleceği üzere neredeyse arşivlerdeki bütün defter türleri ve belge katalogları taranmıştır. İncelenen bu kaynakların nitelik ve nicelik bakımından ehemmiyetli olanlarına kısaca çalışmaya katkıları bağlamında değerlendirmek yerinde olacaktır.

Mühimme Defterleri: Klasik dönemin temel kaynakları olarak merkezden taşraya gönderilen fermanların sureti mahiyetindeki belgelerdir. Divanda görüşülen ve ilgililere iletilen siyasi, ekonomik, toplumsal ve dinî alanların tamamını ilgilendiren konular yer almaktadır. Çalışmamızda kullanılmak üzere 16-18. yüzyılda ait bütün mühimme defterleri ve zeyilleri sistematik şekilde taranmıştır. Ancak mühimme defterleri 17. yüzyıl ortalarından itibaren muhtevasının zenginliğini kaybetmiştir. Zira bu dönemde artan şikâyetler nedeniyle daha önce mühimme defterine kaydedilen şikâyet konuları ayrı defterlere kaydedilmeye başlanmış ve böylece toplumsal yapıyı ve bölgesel gerilimlerin daha iyi takip edildiği şikâyet defterleri koleksiyonu ortaya çıkmıştır.[53]

Atik Şikâyet Defterleri: 17. yüzyılın ortalarından itibaren şikâyetlere yönelik kayıtların mühimme defterleri dışında, ayrı bir kalemde toplanıp, vilayetlere ait ahkâm defterlerinin ve ahkâm-ı şikâyet türü defterlerin ortaya çıkması dikkat çekici bir gelişme mütalaa edilir. Muhtemelen bu durum mahalli olarak artık meselelerin çözümünün tıkanması ve çarenin hükûmet merkezinde aranmaya başlanmasından meydana gelmiştir.[54] 1649 yılından itibaren taşradan merkeze yansıyan şikâyet konuları ayrı bir deftere kaydedilmiş ve böylece şikâyet defteri denen bir fon ortaya çıkmıştır. Bu şikâyetler halkın istek ve

53 Feridun M. Emecen "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *TALİD*, 3 (5), İstanbul 2005, s. 107-139; Emel Soyer, *XVII. Yüzyıl Osmanlı Divan Bürokrasisi'ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

54 Halil İnalcık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar", s. 33-54; Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s. 288.

rahatsızlıkların yansıtması bakımından sosyal ve hukuk tarihinin önemli kaynakları arasında yer almaktadırlar.[55]

Diyarbekir Ahkâm Defterleri: 18. yüzyılda konumuza önemli katkılar yapan bir defter serisi, bölgesel her türlü konunun işlendiği ahkâm defterleridir.[56] Atik şikâyet defterlerinin yanında 1742'den itibaren, dönemin reisülküttâbı Ragıp Mehmed Efendi tarafından şikâyetlerin vilayetlere göre tasnif edilmesi ile oluşturulmuş "Vilayet Ahkâm Defterleri" tutulmaya başlanmıştır. Bu minvalde tutulan Diyarbekir Eyaleti'ne ait ahkâm defterleri dokuz âdet olup H. 1155-1292/M. 1742-1875 yılları arasını kapsamaktadır. Eyaletin bütün kazalarının yanı sıra yurtluk-ocaklık sancaklar ile hükûmet sancaklardan Palu, Eğil, Hazzo, Cizre'ye ait hükümleri de içermektedir. Defterlerin incelenmesi ile bölgenin toplumsal, siyasal, iktisadi, dinî ve hukuki tarihine ait önemli veriler elde edilmiştir. Ahkâm defterleri, Palu gibi şer'iyye sicili bulunmayan şehirlerin sosyal tarihi için vazgeçilmez bir veri kaynağıdır.[57]

Tahrir, Avârız ve Cizye Defterleri: Bölgenin sosyoekonomik tarihi için önemli bir kaynak ise 16. yüzyılın vergi ve nüfus verilerini içeren tahrir defterleridir. Bu defterler içerdikleri zengin muhteva nedeniyle demografi, iktisat ve toplumsal tarihi anlamamıza imkân sağlamaktadır. Ancak 17. yüzyıla gelindiğinde tımar sistemi önemini kaybettiğinden tahrir uygulamasına da son verildi. Bu yüzyılda tahrir defterlerinin yerini, önem kazanan avarız ve cizye defterleri aldı. Bunlar tahrir defterleri kadar ayrıntılı veriler sunmamakla birlikte demografi, iktisat ve toplumsal yapıya dair önemli bilgiler içermektedirler.[58] Palu

---

55 Necati Aktaş, "Atik Şikâyet Defterleri", *DİA*, c. 4, İstanbul 1991, s. 68; Saliha O. Gümrükçüoğlu, "Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri", *A. Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61/1, (2012), s. 175-206.

56 Halil Sahillioğlu, "Ahkâm Defteri", *DİA*, c. 1, İstanbul 1988, s. 550-551; Nahide Şimşir, "Ahkâm Defterleri'nin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir İle İlgili Hükümler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9 (1994), s. 357-390.

57 *OA, A. DVNS. AHK. DB.* d. 1-9.

58 Feridun M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, İstanbul 1991, s. 143-156; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, 22 (1991), s. 429-439; Oktay Özel, "Avârız ve Cizye Defterleri",

Hükûmeti'nde tahrir yapılmadığından elimizde bu neviden bir defter bulunmamaktadır. Dolayısıyla yakın coğrafyada yer alan diğer yurtluk-ocaklık ve hükûmet sancaklardan Çapakçur, Çemişgezek, Tercil, Çermik, Kulp ve Bitlis tahrir defterleri ve sancak kanunnameleri incelenmiş ve ilgili yerlerde kullanılmıştır. Bunun yanında bölgedeki sancakların 17. yüzyıla ait avarız, 18. yüzyıla ait cizye defterleri de gözden geçirilmiştir.[59]

Tımar Ruznamçe Defterleri: Tımar ruznamçe defterleri, Osmanlı tımar sisteminde iki tahrir arasındaki tımar tevcih kayıtlarının gün gün işlendiği defterlere verilen addır. İlk dönem defterler birçok vilayet ile birkaç yılı içine alacak şekilde iken, zamanla tımar sisteminin gelişmesi ve genişlemesiyle defter bir eyalet veya sancağın tezkirelerinin kaydedildiği cüzler bir araya getirilerek daha dar kapsamlı defter hâlini aldı.[60] Tımar ruznamçe defterlerinden ait olduğu eyaletin idari yapısı, tımarların dağılımı, bölgede tımar tasarruf eden sipahiler, tımar tevcih sebepleri, tımardan azil sebepleri, terakki tevcih sebepleri gibi bilgilerin yanında has veya zeamet tasarruf eden vezir, beylerbeyi, sancakbeyi ve defterdar gibi yüksek rütbeli devlet adamları hakkında biyografik bilgilere ulaşılabilmektedir.[61] Bu defterlerden Osmanlı mali sistemine ait detaylı sayılabilecek verilere ulaşılabildiği gibi sosyal hayat ve sosyal hayatı oluşturan tabakalar hakkında da önemli bilgiler elde edilebilmektedir.[62] Yurtluk-ocaklık ve hükûmet sancak konularında çalışanların neredeyse hiç başvurmadığı bu kaynak, esasen çok önemli bilgiler barındırmaktadır. Kürt beylerinin ve aile üyelerinin tasarruf ettikleri sancaklar ve bu sancaklardaki tımar ve zeametler kaydedilmiştir. Dolayısıyla hakkında bilgi bulunmayan birçok yöneticiye buradan ulaşılabilmekte-

---

Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, haz. Halil İnalcık-Şevket Pamuk, TODEİ: Ankara 2000, s. 35-50.

59 Zülfiye Koçak, "1691 Tarihli Cizye Defterine Göre Pertek, Mazgirt, Çemişgezek ve Sağman Kazaları", *OTAM*, 41 (2017), s. 191-218.

60 Erhan Afyoncu, "Ruznamçe", *DİA*, c. 37, İstanbul 2008, s. 277.

61 Nejat Göyünç, "Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Belleten*, LX/227 (1996), s.127-138.

62 Mehmet İpçioğlu, "Ruznamçe Defterlerinin Osmanlı Sosyal Tarih Çalışmaları Açısından Yeri ve Önemi", *SÜEFD*, 14 (2003), s. 297-299.

Osmanlı taşra idaresinde farklı bir yönetim tarzı olan yurtluk-ocaklık ve hükûmet sancaklardan biri de Palu Hükûmeti'ydi. Palu, 1515'ten 1850'ye kadar Kara Cemşid ailesinden gelen yerel beylerce yönetildi. Cemşid Bey'in altmış yıllık uzun idaresinde ve sonraki asırda Palu, yüz haneden binlerce hanelik mamur bir şehre dönüştü. Palu'nun kentsel yapısını ve mimarisini şekillendiren külliye, camiler, medreseler, hanlar, çarşılar, hamamlar ve köprüler inşa edildi. Şehir böylece 19. yüzyılın sonuna kadar önemli bir yönetim ve medeniyet merkezi olarak varlığını sürdürdü.

Murat Alanoğlu'nun *Erken Modern Dönem Osmanlı Taşrasında Farklılıkların Yönetimi Palu Hükûmeti 1515-1850* kitabı, Osmanlı imparatorluk merkezi ile taşra ilişkilerini ve yerel ağları Palu hükûmet sancağı örneğinde titizlikle inceliyor. Bu bağlamda Çaldıran Savaşı sonrasındaki gelişmeler, İdris-i Bidlisî'nin bölgedeki faaliyetleri ile Diyarbekir'in fethi ve burada beşinci eyalet olarak taşra idaresinin teşkili üzerinde duruluyor. Özellikle yurtluk- ocaklık ve hükûmet sistemi taşra yönetim biçimi yönünden ele alınarak bu sistemin yereldeki uygulamalarına değiniliyor. Mirdasî Aşireti ve Cemşid Bey'in soyuna değinilerek Palu Hükûmeti'ni ortaya çıkaran siyasal ve sosyal yapı aktarılıyor. Kriz ve değişim sürecinde hükûmetin idari ve iktisadi yapısında meydana gelen dönüşümler irdeleniyor. Son olarak klasik devlet yapısından kopuşu ve modern devlete geçişi temsil eden Tanzimat reformlarıyla, yurtluk-ocaklık ve hükûmet sistemine son verilme süreci ele alınıyor.

Osmanlı yönetim sistemi çerçevesinde Palu'nun siyasi, idari, toplumsal, ekonomik ve mimari tarihini çeşitli boyutlarıyla sunan bu çalışma, Osmanlı araştırmalarına yeni bir boyut kazandırıyor.

pinaryayincilik
pinaryayincilik
pinaryayinlari

9 789753 529983